

Тема 4. Програма соціологічного дослідження (частина 3).

- 1. Гіпотеза соціологічного дослідження та її значення.**
- 2. Етапи побудови гіпотези.**
- 3. Види гіпотез.**
- 4. Вимоги до гіпотез в соціологічному дослідженні.**

1. Гіпотеза соціологічного дослідження та її значення

Гіпотеза дослідження - це науково обґрунтоване припущення про структуру досліджуваного соціального явища або про характер зв'язків між його компонентами. Ясно, що для формування гіпотези соціолог повинен мати у своєму розпорядженні деяку попередню інформацію, засновану на результатах попередніх досліджень або на даних суміжних наук: економіки, статистики, психології та ін.

Розвідувальні, пошукові дослідження можуть не мати гіпотез. Навпаки, описові та аналітичні дослідження, що відповідають на питання про причинні зв'язки або функціональні залежності між досліджуваними характеристиками, як правило, ґрунтуються на деяких попередніх припущеннях про те, які характеристики пов'язані між собою залежностями, які характерні і спрямованість і сила останніх. Приклад робочої гіпотези: «високий рівень відвідування занять студентами більше залежить від організаційного впливу деканату, ніж від особистого бажання вивчення дисципліни».

Формування гіпотез - це розробка логічних опор для збору і аналізу емпіричних даних. Якщо авторами дослідження були сформульовані гіпотези, то емпіричні дані служать для їх перевірки: підтвердження або спростування. Якщо гіпотез не було на «вході» дослідження, то на «виході» соціолог, як правило, безпорадно описує в звіті процентні розподіли відповідей на питання анкети і пропонує тривіальні практичні рекомендації, очевидні на рівні здорового глузду.

Основна вимога до формулювання гіпотези полягає в тому, щоб вона була такою, що емпірично перевіряється. Це означає, що поняття, що входять до складу гіпотези, повинні бути пов'язані з явищами, доступними спостереженню, вимірюванню, реєстрації та аналізу. Такий зв'язок і забезпечується логічним аналізом понять (їх інтерпретацією та операціоналізацією).

Також висунута гіпотеза повинна бути логічно узгоджена з проблемою і метою дослідження. Гіпотезу слід формулювати в поняттях, які отримали попереднє уточнення та інтерпретацію в програмі дослідження.

Розробляючи гіпотезу, слід одночасно подумати і про те, як по ній зібрати матеріал і його обробити.

Отже в соціологічному дослідженні висунення гіпотез є переходом від теорії до наступних емпіричних пізнавальних процедур, спрямованих на доцільний збір і аналіз первинної інформації; на знаходження шляхів практичного вирішення проблеми і збагачення теоретичної бази досліджень в даній конкретній сфері життєдіяльності суспільства.

2. Етапи побудови гіпотези

В процесі розробки гіпотези можна виділити наступні етапи:

1. Збір інформації з досліджуваної проблеми, включаючи вивчення літератури по темі, статистичних матеріалів, звітів, думок експертів і т. д. Попередньою умовою успішної роботи є складання робочого плану зі збору інформації, спираючись на власний досвід, інтуїцію і ерудицію соціолога.

2. Формулювання гіпотез. На цій фазі соціолог критично осмислює отриману ним інформацію і висуває обґрунтовані припущення про властивості, структуру і механізм функціонування феномену, що досліджується.

3. Групування гіпотез, їх класифікація на основні і не основні гіпотези-причини і гіпотези-наслідки для того щоб привести їх у певну систему.

В емпіричному дослідженні гіпотези повинні бути сформульовані в конкретних емпірично вимірюваних поняттях (для цього використовуються поняття-ознаки та поняття-індикатори з операціоналізації).

Дуже важливо при розробці програми ретельно формулювати основну гіпотезу, котра спрямовує всю роботу до єдиної мети і з неї виводити інші (додаткові).

Часто в прикладних дослідженнях використовується спеціальний підхід для написання гіпотез, він полягає у використанні при формулюванні і написанні тексту гіпотези своєрідною формули: «якщо ..., то ...». Наприклад, «**Якщо** система державного управління буде надзвичайно централізована, **то** регіональна політична еліта буде обмеженою в своїх повноваженнях і не зможе розвиватись», або «**Якщо** лікарські засоби без обмежень рекламуються в ЗМІ, **то** більша частина населення купує їх без узгодження з лікарем».

Звичайно ця формула не є обов'язковою для застосування, гіпотези можуть бути сформульовані і без її використання. Наприклад, «Більша частина студентів ще під час навчання планує здобуття другої вищої освіти», чи «Домінуючим мотивом вибору майбутньої професії у абітурієнтів є її престижність з точки зору громадської думки в суспільстві на даний момент».

3. Види гіпотез

Зазвичай в літературі вказується на існування тільки двох типів гіпотез - основної та додаткових. Як вже було сказано вище основна гіпотеза спрямовує всю роботу до єдиної мети і з неї виводяться інші – уточнюючі або додаткові.

Наприклад:

Основна гіпотеза:

Для мобілізації молодіжного електорату в більшій мірі використовується такий різновид агресивного політичного маркетингу, як маніпулятивні технології.

Додаткові:

1. До агресивного політичного маркетингу як технології мобілізації молодіжного електорату частіше звертаються опозиційні сили.

2. Оскільки агресивний політичний маркетинг орієнтований на короточасний результат, тому застосовуються найбільш яскраві політичні технології такі як «агресивна Інтернет-атака» та акцентування уваги на невдалих політичних діях і рішеннях опонентів.

Однак, існують ще деякі відмінності сформульованих дослідником припущень. Як правило, серед висунутих в процесі дослідження припущень, можна виділити також, чотири типи гіпотез, що істотно розрізняються між собою, в залежності від того, що саме і яким чином має намір пояснити у взаємозв'язку дослідник.

Гіпотези можуть бути: недійсними (нульовими), кореляційними, спрямованими і каузальними.

1. Недійсна гіпотеза (нульова) - це просто припущення, що встановлює відсутність зв'язку між двома ознаками. Коли ми аналізуємо дані, щоб перевірити гіпотезу, нам часто доводиться мати справу з недійсними гіпотезами і спростовувати

їх. Недійсна гіпотеза формулює відсутність зв'язку між двома і більше змінними і зазвичай протистоїть альтернативній гіпотезі, яку ми намагаємося реально стверджувати (до альтернативних відносяться інші три типи – кореляційна, спрямована і каузальна).

Приклад недійсної (нульової гіпотези): *«Успішність студентів не залежить від статі»*.

Альтернативні гіпотези, навпаки стверджують про наявність певного зв'язку між двома чи більше ознаками.

2. Кореляційна гіпотеза – припущення про наявність взаємозв'язку між двома (або більше) змінними. Однак вона не визначає точної природи зв'язку між ними. Наприклад: *«Існує зв'язок між курсом навчання та рівнем навчально-пізнавальної активності»* і *«Існує зв'язок між трудовою зайнятістю студентів і інтересом до навчання»*. Зауважимо, що ці гіпотези не говорять нам ні про те, студенти якого курсу навчання проявляють більшу активність, а які меншу, ні про те, чи мається на увазі більш висока пізнавальна активність працюючих студентів, чи навпаки.

В рамках **3. спрямованої гіпотези** дослідник висловлює припущення про напрямок зв'язку між ознаками. Якщо дослідник думає, що явища мають тенденцію до спільного збільшення або зменшення, то перед нами гіпотеза про прямий взаємозв'язок між ними. Розглянемо приклад такої гіпотези про спільне зростання ознак соціальних явищ:

- *у міру того, як зростає ступінь інтересу до спеціальності, збільшується активність студентів у навчальному процесі.*

Якщо ж дослідник вважає, що в міру того, як одна з змінних зростає в розмірах або кількісно, інша відповідно зменшується, то тим самим передбачається зворотне відношення, наприклад:

- *чим вище курс навчання, тим менше рівень відвідуваності занять;*

- *чим вище рівень матеріального достатку в родині, тим менше студенти стурбовані проблемою працевлаштування після закінчення вузу.*

Обидва типи спрямованих гіпотез встановлюють не просто існування, а й напрямок пропонованих відносин (зв'язків).

4. Каузальні гіпотези спрямовані на встановлення причинно-наслідкового зв'язку між двома або більше змінними, до того ж вони найбільш важко піддаються перевірці і можуть приймати різні форми. Вони можуть, наприклад, просто встановлювати, що одна змінна виступає в якості причини іншої, як в твердженнях типу *«Надмірне захоплення студентів Інтернетом є причиною зниження інтересу до навчання»*. Або ж вони можуть бути викладені за допомогою формули «якщо ... - то ...», наприклад, так: *«Якщо студенти під час навчання працюють за фахом, то їх не хвилює проблема працевлаштування після вузу»*. Нарешті, каузальна гіпотеза може бути виражена в негативній формі, наприклад: *«Якби з боку вузу не існувало жорсткого контролю відвідуваності, пропуски занять могли б стати значно більш поширеним явищем»*.

4. Вимоги до гіпотез в соціологічному дослідженні

Оскільки гіпотеза це тільки припущення про наявність зв'язків між певними ознаками, то в ході дослідження і збору відповідної інформації з нею може відбутись наступне:

1. Вона може бути повністю підтверджена.

2. Вона може бути частково підтверджена, частково спростована.

3. Вона може бути повністю спростована.

Для підвищення підтверджуваності гіпотези необхідно:

1) висувати максимум можливих взаємопов'язаних гіпотез;

2) вказувати для кожної гіпотези максимум можливих емпіричних індикаторів.

Гіпотеза може вважатися спростованою, якщо не буде виявлено взаємозв'язку між явищами або якщо взаємозв'язок виявиться таким, що діє в напрямку, протилежному тому, який передбачався в гіпотезі. З іншого боку, якщо гіпотеза підтверджується фактами, тоді ми дізнаємося більше, ніж просту констатацію зв'язку між двома абстрактними ознаками.

Основні вимоги до гіпотез в соціологічному дослідженні наступні:

1. Гіпотези повинні представляти собою емпіричні твердження, тобто вони виражаються сформульованими припущеннями про взаємозв'язки, які існують в реальному світі, а не твердженнями про те, що повинно бути чи може бути істинним, або про те, у що вірить дослідник. Наприклад, твердження такого роду як: *«Корупції в правоохоронних органах не повинно бути»* є нормативними і не можуть бути оцінені за допомогою методів соціологічного дослідження. Незважаючи на те, що емпіричні дані можуть мати відношення до формулювання та оцінки нормативного твердження, вони ніколи не скажуть вам напевно, справедливо нормативне твердження чи ні.

2. Гіпотеза повинна бути загальною (мати широке застосування). Вона повинна пояснювати скоріше найбільш загальні прояви феномена, ніж якісь більш конкретні особливості.

3. Гіпотеза повинна бути правдоподібною, тобто повинна існувати якась логічна і заснована на наукових знаннях причина, що змушує думати, що вона підтвердиться. Взагалі прагнення до формулювання правдоподібних гіпотез - одна з причин, за якими дослідник не може обійтися в своєму дослідницькому проекті без огляду літератури. Саме огляд літератури і результатів попередніх досліджень можуть ознайомити соціолога, як із загальними теоріями, так і з окремими специфічними гіпотезами, які висували інші автори. В обох випадках читання літератури по предмету дослідження підвищить шанси на те, що гіпотеза буде підтверджена.

4. Гіпотеза повинна бути конкретною. Тобто поняття, що використовуються в гіпотезі, повинні бути чітко визначені. Наприклад, гіпотеза, яка передбачає, що *«Існує взаємозв'язок між характером індивідуальності і пізнавальною активністю»*, занадто невизначена. Що мається на увазі під індивідуальністю? Про які саме прояви пізнавальної активності йдеться? Більш конкретне формулювання цієї гіпотези могло б бути таким: *«Чим більшою цілеспрямованістю володіє людина, тим більш імовірно, що він (або вона) опиниться серед тих, кому важливий результат процесу навчання»*. Тепер індивідуальність визначена через цілеспрямованість як рису характеру, а пізнавальна активність представлена через інтерес до результатів навчання, як більш точні поняття. Зрозуміло, що в кінцевому рахунку, навіть ці два терміни ще повинні будуть отримати більш точні визначення і пройти ґрунтовну операціоналізацію, коли справа дійде до їх емпіричного виміру.

5. Гіпотеза повинна підлягати емпіричній перевірці. Гіпотези, для яких неможливо зібрати докази (які б підтверджували чи спростовували її) - неможливо перевірити. Наприклад, гіпотеза може в своєму формулюванні носити занадто великий масштаб явища або проблеми, до якої вона відноситься і перевірка її не може бути

проведена в ході соціологічного дослідження. У цьому випадку буде доцільно основну гіпотезу розбити на ряд додаткових, точніше допоміжних.

Слідування цим основним вимогам дозволяє досліднику сформулювати вихідні положення дослідження які він буде перевіряти емпірично.

***Приклади гіпотез різних типів:**

- Високий рівень наукової діяльності студентів пов'язаний з мотивацією вибору профілю освіти, тобто чим більше студент орієнтований на дану спеціальність, тим вищим у нього є рівень наукової діяльності. (Спрямована пряма)

- Низький рівень відвідуваності занять пов'язаний з відсутністю інтересу до навчання. (Спрямована пряма)

- Надмірне захоплення іншими видами діяльності (хобі) призводить до зниження результатів у навчальній діяльності. (Спрямована зворотна)

- Оскільки в Україні загалом товари імпортованих виробників більш популярні, ніж товари вітчизняного виробництва, то серед населення України існує думка, що лікарські засоби закордонного виробництва є більш якісними та дієвішими, ніж власне українські препарати. (Каузальна)

- Існує зв'язок між трудовою зайнятістю студента денного відділення вузу і його інтересом до процесу навчання. (Кореляційна)